

بررسی ساختارهای تک عضوی فعلی زبان روسی در مقایسه با

ساختارهای دو عضوی و نحوه بیان آن‌ها در زبان فارسی *

علی مدائینی اول

استادیار دانشکده زبان‌های خارجی دانشگاه تهران

تاریخ وصول: ۸۴/۸/۱۵

تاریخ تأیید نهایی: ۸۴/۹/۹

چکیده

یکی از مسائل پیچیده زبان روسی برای فارسی‌زبان‌ها وجود جملات تک عضوی است. جملات تک عضوی یکی از انواع جملات ساده است که در آن فقط یک عضو اصلی نهاد یا گزاره وجود دارد. در ساختار نحوی زبان روسی وجود فقط یک عنصر به عنوان عضو اصلی، پدیده‌ای معمول و رایج بوده، با این حال جمله چه به لحاظ ساختار و چه به لحاظ معنا کامل و غنی است. دلیل وجود این ساختارها در این است که گوینده با در نظر گرفتن بافت جمله و مقصود خود از خبر، ضرورتی در استفاده از کلمه‌ای که به طور صریح بیان‌کننده فاعل باشد، نمی‌بیند. این‌گونه جملات با توجه به شکل و معنا، به انواع مختلفی تقسیم می‌شوند. در این مقاله سعی شده است یکی از انواع آن‌ها در مقایسه با ساختارهای دو عضوی مورد بحث قرار گیرد.

واژه‌های کلیدی: جمله، ساختار، جمله تک عضوی، جمله دو عضوی، زبان روسی.

* مقاله حاضر برگرفته از طرح پژوهشی «بررسی نحو و ساختارهای نحوی زبان روسی» به شماره ۳۶۴/۳/۶۸۱ است که با حمایت مالی معاونت پژوهشی دانشگاه تهران انجام گرفته است.

مقدمه

همانطور که مشخص است جملات ساده زبان روسی، از لحاظ ساختاری، به دو گروه دو عضوی^۱ و تک عضوی^۲ تقسیم می‌شوند (بلاشاپکوا، ۱۹۸۹، صص. ۴۲۳-۴۱۷). جملات دو عضوی، جملاتی‌اند که ساختار آن‌ها را دو کلمه، دو عنصر و یا دو عضو تشکیل می‌دهند. عناصر نهاد (یا ترکیبی از نهادها) و گزاره (یا ترکیبی از گزاره‌ها «گزاره با عناصر وابسته») تشکیل دهندهٔ اعضاء جملات دو عضویند. در ساختار جملات تک عضوی فقط یک عنصر مشاهده می‌شود. تنها عنصر اصلی در جملات تک عضوی، کلمه یا ترکیبی از کلمات است که با گزاره (ترکیبی از گزاره‌ها) و یا با نهاد (ترکیبی از نهادها) در ارتباط است (آخمانوا، ۱۹۶۹، ص. ۲۸۲).

جملات تک عضوی به لحاظ ساختاری و شکل گزاره با جملات دو عضوی متفاوتند. در این جملات گزاره‌ای وجود دارد که هیچ ارتباطی با فاعل ندارد، به این دلیل که در جملات تک عضوی فاعلی وجود ندارد و قاعدتاً نیز نمی‌تواند وجود داشته باشد، مقایسه کنید:

Светаает. هوا در حال روشن شدن است.

گزاره

В комнате холодно. اتاق سرد است.

گزاره

Мне нездоровится. حال خوب نیست.

گزاره

Здесь не курят. (کلمه به کلمه) اینجا سیگار نمی‌کشند. اینجا

گزاره

سیگار نکشید.

بحث و بررسی

در جملات تک عضوی، گزاره‌ای وجود دارد که به لحاظ دستوری نمی‌تواند هیچ ارتباطی با فاعل برقرار کند.

1- Двусоставное предложение

2- Односоставное предложение

بر اساس مقوله‌های دستوری زمان و ارتباط گوینده نسبت به پیام و گفتار، جملات تک عضوی را به چهار گروه تقسیم می‌کنند: (لکانت، ۱۹۹۵، ص. ۳۰۶).

глагольные односоставные предложения	الف) جملات تک عضوی فعلی
именные односоставные предложения	ب) جملات تک عضوی اسمی
инфинитивные односоставные предложения	ج) جملات تک عضوی مصدری
неглагольные односоставные предложения	د) جملات تک عضوی بدون فعل

با توجه به ساختارهای مورد نظر در این مقاله که در گروه الف جای گرفته‌اند، انواع متفاوت آن‌ها را در زیر نشان داده و بررسی می‌کنیم (دستور زبان روسی معاصر، ۱۹۷۰، صص. ۵۷۷-۵۴۶، دستور زبان روسی، ۱۹۸۰، صص. ۹۷-۹۲).^۱

۱. ساختاری که در این گروه مورد بررسی قرار می‌گیرد به شکل زیر خواهد بود:

Vf impers + (N non n / Adv)
شکل بدون شخص فعل + (اسم در یکی از حالات به غیر از حالت فاعلی / قید)

جملاتی که طبق این ساختار ساخته می‌شوند در تنها عضو خود، شکل بدون شخص و یا شکل بدون شخص فعل را دارند و به انواع زیر تقسیم می‌شوند:

الف) نوع. **светает.**

در این نوع، جملاتی ساخته می‌شوند که به لحاظ دستوری مستقل‌اند و برای ساخت چنین جملاتی احتیاجی به همنشین و یا اعضای فرعی و وابسته نیست. در این گروه اکثراً افعالی جای می‌گیرند که به پدیده‌های طبیعی اشاره دارند: «**смеркается**» («**هوا**» تاریک می‌شود)، «**вечереет**» (دارد شب «تاریک» می‌شود)، «**темнеет**» («**هوا**» تاریک می‌شود)،

۱- ایده نشان دادن ساختارهای جملات روسی با حروف لاتین برگرفته از کتاب‌های دستور زبان مذکور است. لیکن با توجه به کاربرد عملی آن‌ها در این مقاله و درک عمیق مطلب تغییراتی لحاظ شده است.

نوع «ب» می‌توانند دارای دو شکل از همنشین‌ها باشند. شکل‌های همراهی کننده این ساختار عبارتند از: حالت اضافی (Р.п.) با حرف اضافه у و حالت حرف اضافه‌ای با حرف اضافه в. حالت اضافی به شخصی که عمل به آن برمی‌گردد اشاره می‌کند و حالت حرف اضافه‌ای، بیانگر مکانی است که عمل در آن ناحیه اتفاق افتاده است.

افعالی که در این نوع ساختار جای می‌گیرند از تعدادی زیادی برخوردار نیستند. به مثال‌های زیر توجه کنید:

У меня стреляет в ухе.

گوشم تیر می‌کشد.

У меня в горле саднит.

گلویم می‌سوزد.

У него в горле пересохло.

گلویم خشک شده‌است.

В глазах у меня потемнело.

چشم‌هایم سیاهی می‌رفت.

د) نوع (Мне) не спится./ Мне загрустилось.

این جملات در عضو اصلی خود شکل انعکاسی فعل را دارند که با ضمیر و یا اسمی که در حالت به‌ی است ترکیب می‌شود. گاهی اوقات ضمیر حذف می‌شود که در آن صورت از بافت متن می‌توان به فاعل منطقی جمله پی برد.

Не спится, няня; здесь так душно. (А.С.Пушкин)

همانطور که اشاره شد در چنین جملاتی حالت به ای (Д.п.) بیان کننده فاعل منطقی جمله است و عمل به اسم یا ضمیری که در این حالت قرار گرفته بر می‌گردد. فعل به عملی اشاره می‌کند که حامل عمل به عمل متمایل و راغب است. ساختار این‌گونه جملات اکثراً منفی است و در زبان فارسی به اشکال مختلف ترجمه می‌شود. برای مقایسه چنین جملاتی در زبان فارسی، به جملات زیر دقت کنید:

Мне сегодня поётся.

امروز من (آواز) خواندم میاد.

Мне сегодня не читается.

امروز من خواندم نمیاد.

Детям не сидится на одном месте. (آرام بگیرند)

Мне не верится.

باورم نمی‌شود.

ه) نوع **Здесь пахнет сеном.**

در چنین جملاتی در کنار فعل لازم و بدون شخص یکی از عناصر حتمی که اسمی است که حالت ابزاری دارد و به موضوع و یا پدیده‌ای اشاره می‌کند که توسط فعل بیان شده است. افعال زیر در این گروه جای می‌گیرند:

повеяло, воняет, дохнуло, дуло, пахло, разит

Здесь пахнет сеном. اینجا بوی کاه می‌آید.
 Из комнаты потянуло сыростью. از اتاق بوی نم می‌آید.
 От него разило одеколоном. از او بوی ادکلن می‌آید.

گاهی ساختار دو عضوی با این‌گونه جملات تک عضوی برابری می‌کند. مقایسه کنید:

Здесь пахнет сеном. = Здесь пахнет сено.

و) نوع **Дорогу занесло (снегом)**

این جملات به لحاظ ساختار عضو اصلی جمله، شبیه نوع قبلی‌اند لیکن یک عنصر حتمی دیگر (اسم) در حالت مفعول مستقیم (В.п.) همراه این ساختار مشاهده می‌شود. این اسم به موضوعی اشاره می‌کند که عمل به وقوع پیوسته با آن در ارتباط است و به آن برمی‌گردد. اسم دوم که حالت ابزاری دارد و به حامل عمل و کننده کار اشاره دارد، ضروری و حتمی نیست و می‌تواند در جمله وجود نداشته باشد.

Крышу сорвало ветром. باد سقف را کند.
 Солдата ранило осколком снаряда. ترکش گلوله سرباز را زخمی کرد.
 Дорогу занесло снегом. برف جاده را مسدود کرد.

از نمونه‌ها مشخص می‌شود که فعل بدون شخص در این جملات حتماً متعدی است، بنابراین اسمی که در حالت ابزاری قرار می‌گیرد، نمی‌تواند به موجود زنده اشاره کند. در این نوع جملات اکثراً واریانتهی دو عضوی مشاهده می‌شود که به لحاظ معنا نزدیک به جملات تک عضوی‌اند، اما در جملات تک عضوی، به عمل فعل و عملی طبیعی (آفت) اشاره می‌شود و در جملات دو عضوی توجه‌گوینده بیشتر معطوف به فاعل است؛ مقایسه کنید:

ترجمه	جملات دو عضوی	جملات تک عضوی
نارنجک سرباز را کشت.	Граната убила солдата.	Солдата убило гранатой.
آب پل را کند.	Вода сорвала мост.	Водой сорвало мост.

ز) نوع. Хлеба хватает.

در چنین جملاتی در کنار فعل لازم و بدون شخص، عنصر حتمی دیگری (اسم، ضمیر و غیره) است که در حالت اضافی قرار گرفته و به «کافی بودن، کافی نبودن، جمع شدن، پدیدار شدن (آمدن)، ناپدید شدن (رفتن)» اشاره می‌کند؛ مقایسه کنید:

از دنیا رفت.	Его не стало.
پول کافی نیست.	Денег не хватает.

جملاتی از قبیل *Здесь собралось народу. Ночью выпало снегу.* به لحاظ ساخت و آرایش جمله به این ساختارها نزدیک‌اند. در این صورت این جملات تک عضوی می‌توانند با جملات دو عضوی در تقابل باشند.

ترجمه	جملات دو عضوی	جملات تک عضوی
اینجا مردم جمع شده‌اند.	Здесь собрался народ.	Здесь собралось народу.
شب برف بارید.	Ночью выпал снег.	Ночью выпало снегу.

ح) نوع. В воздухе загрохотало

در چنین جملاتی در کنار فعل بدون شخص، یکی از عناصر حتمی دیگر، قیدی است که به مکان عمل اشاره می‌کند. در اینجا به عملی اشاره می‌شود که کننده کار گویی مشخص نیست و به نظر می‌رسد که فاعل ارتباطی با عمل ندارد. فعل‌هایی که در این جملات استفاده می‌شوند به «صدا» اشاره می‌کند؛ مقایسه کنید:

در هوا صدایی به گوش رسید.	В воздухе загрохотало.
در کل خانه صدایی طنین انداخت.	По всему дому загудело.

معادل‌های دو عضوی این جملات با استفاده از فاعل ضمیرگونه (что-то) در تقابل هستند.

جملات تک عضوی

В машине зашипело.

По всему дому загудело.

جملات دو عضوی

В машине что-то зашипело.

По всему дому что-то загудело.

Об этом уже писалось. (ط) نوع

عضو اصلی این جملات شکل فعل بدون شخص است؛ در کنار این عضو، عنصر حتمی دیگری است که نقش متمم و یا جمله پیرو را به عهده دارد.

В газетах писалось, что лето будет дождливое.
در روزنامه‌ها نوشته شده بود که تابستان پر بارانی خواهیم داشت.

جمله پیرو

Об этом уже говорилось не раз. درباره این موضوع چندین بار صحبت شده است.

متمم

II. ساختاری که در این گروه مورد بررسی قرار می‌گیرد به شکل زیر خواهد بود:

$Ng + Vfesse\ impers + (N\ non\ n / Adv)$

اسم در حالت اضافی + شکل بدون شخص فعل بودن + (اسم در یکی از حالات به غیر از حالت فاعلی / قید)

Возражений не будет (нет).

Отца не было (нет) дома.

در این نوع ساختارها، جملات تک عضوی با حالت اضافی که به نفی و فقدان چیزی اشاره می‌کنند، ترکیب شده‌اند که توسط اشکال مختلف فعل مستقل «بودن» (быть) (не

۱- می‌بایستی فعل مستقل «بودن» (быть) را از فعل ربط «быть» که نمی‌تواند بیان‌کننده معنای لغوی باشد جدا ساخت. مقایسه کنید: Деньги будут на столе پول‌ها روی میز خواهند بود «قرار خواهند داشت» (будут) = فعل مستقل با معنای لغوی «قرار داشتن» Улицы будут мокрые (خیابان‌ها خیس خواهند بود. (будут) = فعل ربط که فقط به زمان آینده عمل اشاره می‌کند.

نزدیک به معنی افعال زیر استفاده می‌شود. به این افعال و ترجمه آن‌ها و مثالی برای هر یک توجه کنید:

Существовать	وجود داشتن	Такой улицы нет.	چنین خیابانی وجود ندارد.
Иметься	(وجود) داشتن	У нас не было денег.	ما پول نداشتیم.
Встретиться	روبرو شدن	Неприятностей не будет.	حادثه بدی (ناگوار) نخواهد بود.
Находиться	قرار داشتن	Отца дома не было.	پدر در خانه نبود.
Состояться	به وقوع پیوستن	Сегодня нет собрания.	امروز جلسه نیست.

III. ساختاری که در این گروه مورد بررسی قرار می‌گیرد به شکل زیر خواهد بود:

$V_f 3pl + N \text{ non } n / Adv$
شکل دارای شخص فعل، سوم شخص جمع + اسم در یکی از حالات به غیر از حالت فاعلی / قید

Школу ремонтируют.

(Здесь говорят по-русски.)

عضو اصلی این‌گونه جملات توسط شکل سوم شخص جمع فعل مستقل بیان شده است. در کنار فعل و عضو اصلی عنصر حتمی دیگری مثل مفعول، متمم قیدی و یا جمله پیرو وجود دارد. مقایسه کنید:

Здесь строят дом. اینجا خانه می‌سازند.

مفعول

Туда ходят через лес. از طریق جنگل به آنجا می‌روند.

متمم قیدی

Мне сообщили, что отец умер. به من خبر دادند که پدر مرد.

جمله پیرو

در عملی که توسط عضو اصلی بیان شده است، به فاعلی نامعین و نامشخص اشاره می‌شود:

Передают последние известия آخرین خبرها را پخش می‌کنند..
جملات تک عضوی با فاعل نامعین را «جملات شخصی نامعین»^۱ گویند (زمسکی، ۱۹۸۰، ص. ۴۲). جملات شخصی نامعین زمانی مورد استفاده قرار می‌گیرد که توجه گوینده به عمل انجام شده معطوف باشد و مشخص بودن فاعل مهم نیست.

В дороге у него украли деньги. در راه پول‌های او را دزدیدند.

Где продают билеты на концерт? کجا بلیط کنسرت می‌فروشند؟

اگر چه گفته شد که فاعل چنین جملاتی مشخص نیست، لیکن در بعضی از شرایط خاصی که از بافت جمله مشخص می‌شود، می‌توان به فاعل عمل پی برد. مقایسه کنید:

Уйди, тебе говорят. به تو می‌گویند، برو.

جملاتی که در آن‌ها گزاره‌ای از نوع مجهول وجود دارد و دو عضویند، می‌توانند با این جملات به لحاظ معنایی مترادف باشند.

تک عضوی

Здесь строят дом.

اینجا خانه می‌سازند.

دو عضوی

Здесь строится дом.

اینجا خانه ساخته می‌شود.

IV. ساختاری که در این گروه مورد بررسی قرار می‌گیرد به شکل زیر خواهد بود:

Vf2 sg + N non n / Adv
فعل در شکل دوم شخص مفرد + اسم در یکی از حالات به غیر از حالت فاعلی / قید

Его не убедишь.

نمی‌توان او را قانع کرد.

تنها عضو این جملات توسط شکل دوم شخص مفرد فعل مستقل بیان می‌شود. فعل مستقل به عمل فاعلی اشاره می‌کند که فاعل، شخص معینی نیست و دوم شخص بودن فعل دال بر عمل مخاطب نیست و هر کسی می‌تواند مورد نظر گوینده باشد. به همین دلیل چنین جملاتی را «جملات شخصی تعمیمی^۱» گویند (زمسکی، کروچکوف، اسوتلایف، ۱۹۸۰، ص. ۴۲).

در زبان فارسی، فاعل نامعین جملات شخصی تعمیمی با کلمه «انسان یا آدم» می‌تواند برابری کند:

Таких людей будешь вспоминать всю жизнь. چنین افرادی را انسان تمام عمر به یاد خواهی سپرد.

در این جملات کلمه انسان به شخصی معین اشاره نمی‌کند و به هر فرد و فاعلی که عمل را انجام می‌دهد، برمی‌گردد. با توجه به معنای این‌گونه جملات «عمومیت داشتن فاعل» در بیشتر ضرب‌المثل‌ها از این ساختار استفاده می‌شود. مقایسه کنید:

Чужим умом умён не будешь. انسان با عقل دیگری عاقل نمی‌شود.
За чем пойдешь, то и найдешь. انسان دنبال هر چه رود، پیدا می‌کند. (جوینده یابنده است)

Что написано пером, не вырубишь топором. انسان نمی‌تواند آنچه را که با قلم نگاشته شده است، با تبر قطع کند (از بین ببرد).

از بافت جمله پیداست که تنها در بعضی از شرایط، چنین جملاتی می‌توانند بیان‌کننده عملی باشند که فاعل عمل مشخص است و اثر عمل به خود گوینده برمی‌گردد. مقایسه کنید:

Вот вам, Ольга Семёнова, наша жизнь. Работаешь, стараешься, мучишься, ночей не спишь всё думаешь, как лучше- и что же? بفرمایید، الگا سیمیونوا این هم زندگی ماست. کار می‌کنی، سعی می‌کنی، رنج می‌بری، شب‌ها خوابت نمی‌برد، هی فکر می‌کنی که چطور بهتره - آخرش چی؟

این جملات می‌توانند با جملات دو عضوی برابر باشند، اما در جملات تک عضوی به لحاظ سبک از درجه بالاتری برخوردار است. V. ساختاری که در این گروه مورد بررسی قرار می‌گیرد، به شکل زیر خواهد بود:

$Vf\text{impers } mod/fas\ V' \text{ inf} + (N \text{ non } n / Adv)$
شکل بدون شخص برخی از مصدر افعال + (اسم در یکی از حالات به غیر از حالت فاعلی / قید)

1- Следует уйти.

2- Начинает моросить.

عضو اصلی این جملات مرکب است. این عضو می‌تواند از ساختارهای زیر برخوردار باشد:

۱- ترکیب برخی از افعال بدون شخص ($Vf\text{impers } mod$) با مصدر فعل مستقل (V) (inf)

۲- ترکیب برخی از افعال بدون شخص که نشان دهنده شروع، ادامه و پایان عمل‌اند. ($Vf\text{impers } faz$) با مصدر فعل مستقل $V' \text{ inf}$.

اگر احتیاج به نشان دادن شخص و فاعل منطقی‌ای باشد که وی با عمل در ارتباط است، عضو اصلی جمله در کنار اسم یا ضمیری در حالت به ای (Д.п.) قرار خواهد گرفت.

Вам придётся немного подождать. Мне здесь начинает нравиться.

Д.п.

Д.п.

در نقش عناصر *Vf impers mod* افعال زیر مورد استفاده قرار می‌گیرند:
приходится, придётся, следует, хочется, вздумалось, стоит, случается, остаётся, останется, удаётся, удастся, не терпится и некоторые другие.

در نقش عناصر *Vf impers faz* افعال زیر مورد استفاده قرار می‌گیرند:
начинает, начало, стало, продолжает, перестаёт, перестанет.

VI. ساختاری که در این گروه مورد بررسی قرار می‌گیرد به شکل زیر خواهد بود:

1. <i>Vf esse mod impers V' inf + Pron non n</i>
2. <i>Vf esse mod impers V' inf + Pron Adv</i>
۱- شکل بدون شخص فعل بودن با مصدر + اسم ضمیر گونه در یکی از حالت‌ها غیر از فاعلی
۲- شکل بدون شخص فعل بودن با مصدر + قید

1- Есть (было, будет) о чём говорить.

2- Есть (было, будет) где отдохнуть.

این جملات از عضو اصلی مرکب (есть говорить, есть отдохнуть) و مفعول با واسطه (о чём) یا متمم قیدی (где) تشکیل می‌شوند.

عضو اصلی مرکب از فعل بدون شخص (есть(было, будет) و مصدر فعل مستقل تشکیل شده است. فعل (есть(было, будет) در چنین جملاتی به معنی «امکان بودن، توانستن» است.

عناصر اصلی این جملات مفعول غیرمستقیمی است که توسط ضمیر پرسشی (جمله ۱) و متمم قیدی است که توسط قید پرسشی بیان شده است (جمله ۲).

اگر لازم به بیان شخصی باشد که عمل به آن نسبت داده شده است، بنابراین در کنار عضو اصلی، اسم یا ضمیری در حالت به ای (Д.п.) قرار داده می‌شود.

Вам будет там на что

Д.п.

посмотреть.

Туристам было где

Д.п.

отдохнуть.

آنجا چیزی پیدا خواهد شد که شما نگاه کنید

شخص

(آنجا چیزی برای تماشا کردن پیدا خواهد شد).

جهانگردان جایی را برای استراحت داشتند.

شخص

نتیجه‌گیری

بر خلاف ساختارهای زبان فارسی، یکی از ساختارهایی که در زبان روسی زیاد مورد استفاده قرار می‌گیرد، جملات تک عضوی است. دلیل وجود این ساختارها در این است که گوینده با در نظر گرفتن بافت جمله و مقصود خود از خبر، ضرورت استفاده از کلمه‌ای را که به طور صریح بیان کننده فاعل باشد، نمی‌بیند. در این مواقع، فاعل منطقی و کننده کار که عمل به شکلی به او باز می‌گردد، توسط شکل‌های دیگر حالت‌های دستوری به غیر از حالت فاعلی بیان می‌شود و یا گاهی به طور کلی از کاربرد شکل خاص دیگری که بیان کننده فاعل منطقی در جمله است نیز اجتناب می‌شود. به همین خاطر این چنین به نظر می‌رسد که در این مواقع «عمل» نقش اصلی را در این خبرها ایفا می‌کند و فاعل منطقی و کننده کار در نمایی خارج از چارچوب خبر اصلی قرار می‌گیرد.

بیشتر جملاتی که در زبان روسی ساختار تک عضوی دارند، در زبان فارسی به شکل دو عضوی بیان می‌شوند.

В эту ночь Виктору не

спалось.

گزاره

در این شب ویکتور خوابش نمی‌برد.

گزاره نهاد

Всем ехать невозможно.

گزاره

همه نمی‌توانند بروند.

گزاره نهاد

- 1- Ахманова, О.С., *Словарь лингвистических терминов* Издательство «Советская энциклопедия», Москва, 1969.
- 2- Белошапкина, В. А., *Современный русский язык* под ред. М. 1989.
- 3- *Грамматика современного русского литературного языка*, М. 1970.
- 4- Земский, А. М., *Русский язык* И др., часть вторая, Издательство Просвещение, Москва, 1980.
- 5- Леканта, *Краткий справочник по современному русскому языку*. Москва, 1995.
- 6- Пешковский, А. М., *Русский язык в научном освещении*. Изд. 7. М. 1956.
- 7- *Русская грамматика*, Т. 1, Морфология, 1980.